

Манаева Н.А.

**ГЕЗИТТИК КАБАР ТҮРҮНДӨГҮ КЫСКА
ТЕКСТТЕРДЕ ЛЕКСИКАЛЫК КАРАЖАТТАРДЫН
КОЛДОНУЛУУ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ**

Манаева Н.А.

**ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ
ЛЕКСИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В КОРОТКИХ ТЕКСТАХ
В ФОРМЕ ГАЗЕТНОЙ ИНФОРМАЦИИ**

N.A. Manaeva

**FEATURES OF THE USE OF LEXICAL
RESOURCES IN SHORT TEXTS THE FORM
OF NEWSPAPER INFORMATION**

УДК: 366.636. (575.2)

Публицистикалык стилдеги тексттердин артыкчылыгы анда элди мазмундуу ой жүгүртүүгө багыттоо аракетин бар. Бул көрүнүш өз кезегинде элдин дүйнө таанымын байытат, турмуштук түшүнүк-туюмун, жан дүйнөсүн ар тараптан өөрчүтөт. Мазмундуу ой жүгүртүү публицистикалык стилде мазмундуу маселе көтөрүлгөн учурда ишке ашат. Ошондуктан текстте коомчулук үчүн мазмундуу, көйгөй проблеманын көтөрүлүшү коомчулукка жасалган акыл чабуулу болуп саналат. Гезиттик кыска тексттерде информация ачык туюндурулуп, информацияга карата баа да ачык-айкын берилет. Гезит текстти өзүнө таандык стиль аркылуу гана сөздөрдү тандоо маселесин иш жүзүнө ашырат. Кыска текстте колдонулган лексикалык каражаттар жөнөкөй, турмуш-тиричиликке жакын, гезиттик ыкта, нукта, демек, коомдун бардык өкүлдөрүнө түшүнүктүү, жеткиликтүү болгудай негизде, адабий тилдик нормада колдонулат. Ошондуктан диалектизмдер, говорлор гезиттик кыска тексттерде ашкере колдонулбайт.

Негизги сөздөр: кабар түрүндөгү кыска тексттер, коммуникативдик, маалымат.

Превосходство текстов публицистического стиля попытка направить людей на содержательное мышление. Содержательное мышление в публицистическом стиле воплощается в том случае, когда поднимаются содержательные вопросы. Поэтому поднятие содержательной проблемы в тексте, для общества считается мозговой атакой. В коротких газетных текстах информация трактуется открыто и к ней дается ясная, открытая оценка. Деятельность газеты отбирать слова для текста через стиль принадлежащий только ему. Лексические ресурсы, используемые в коротких текстах в форме газетной информации просты, жизненны, написаны газетным методом и в этом русле, доступной форме, соблюдая нормы литературного языка, следовательно, понятны всем представителям общества. Поэтому диалектизмы и говоры в коротких текстах в форме газетной информации явно не используются.

Ключевые слова: тексты в виде газетной информации, коммуникация, информация.

The superiority of the texts of the publicistic style is an attempt to direct people to meaningful thinking. Substantive thinking in a journalistic style is embodied in the case when substantive questions are raised. Therefore, raising the content of the problem in the text, for society is considered a brainstorming. In short newspaper texts, the information is treated openly and a clear, open assessment is given to it. The activities of the newspaper to select words for text through a style belonging only to him. Lexical resources used in short texts in the form of newspaper information are simple, vital, written by the method and in this vein, in an inaccessible form, observing the norms of the literary language, therefore, are understandable to all members of society. Therefore, dialectisms and dialects in short texts in the form of newspaper information are clearly not used.

Key words: texts in the form of newspaper information, communication, information.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй, гезиттик кабар тексттери турмуштун бардык чөйрөсүндө, адам ишмердигинин бардык түрүндө жана жашоо-тиричилигибиздин бардык аймактарында болгон жана болуучу маалыматтарды, окуяларды, фактыларды, көрүнүштөрдү, кубулуштарды туюндургандыктан, анда тилдик реалийлер да бай жана ар түрдүү. Ошондой болсо да, көркөм стилге жана илимий стилге салыштырмалуу алардан айырмаланып, гезиттик кыска тексттерде колдонулган лексикалык каражаттар жөнөкөй, турмуш-тиричиликке жакын, гезиттик ыкта, нукта, демек, коомдун бардык өкүлдөрүнө түшүнүктүү, жеткиликтүү болгудай негизде, адабий тилдик нормада колдонулат [4, 137]. Ошондуктан диалектизмдер, говорлор гезиттик кыска тексттерде ашкере колдонулбайт.

Ал эми мындай тексттерде колдонулган көпчүлүк терминдер турмуш-тиричиликке ылайыкталып, жөнөкөйлөштүрүлүп өзгөртүлгөн түшүнүктөр катары колдонулат. Мына ушул жагдай гезиттик лексиканын жалпы элге түшүнүктүүлүгүн, жеткиликтүүлүгүн камсыз кылат деп ойлойбуз. Мисалы:

Үшүк жүрүшү күтүлүүдө.

КРнын өзгөчө кырдаалдар министрлигинин билдирүүсүнө караганда, Кыргызстандын тоолуу жерлеринде 7-сентябрдан 9-сентябрга чейин жааган жаандан кийин абанын температурасы 0-2 градуска чейин төмөндөп, үшүк жүрөт. Чүй, Талас, Ысык-Көл жана Нарын облустарында аба ырайынын кескин муздашынын кесепетинен жылуулукту сүйгөн өсүмдүктөргө зыянын тийгизиши мүмкүн [5, 5].

Мисалга алынган бул кыска текстте «үшүк», «тоолуу жер», «аба температурасы», «градус», «аба ырайы», «жылуулукту сүйгөн өсүмдүктөр» деген илимий терминдер жөнөкөйлөштүрүлүп, турмуш-тиричиликке ылайыкталып, өзгөртүлүп, гезиттик стилге нуктап колдонулган. Ошондуктан бул илимий терминдер жөнөкөй сөздөр катары жалпы элге жеңил кабыл алынып, баштапкы илимийлүүлүк сөлөкөтүнөн арылып, жөнөкөй маанилик түзүлүшкө ээ болуп калды. Мына ушул көрүнүштү гезит тексттеринде сөздөрдү турмуш-тиричиликке ылайыктап, өзгөртүп түшүнүүчүлүк катары кароого болот. Ошондой эле бул көрүнүш сөздөрдү гезиттик өңүткө, нукка өткөрүп колдонуу болуп саналат. Мындагы негизги максат - гезит тексттериндеги сөздөрдү коомдун бардык өкүлдөрүнө, же көпчүлүк өкүлдөрүнө түшүнүктүү, жеткиликтүү кылуу. Окумуштуулар В.В.Виноградов, М.Н.Кожина белгилегендей, гезиттик текст коомдогу жалпы массага арналып жазылат [1,89]. Ошондуктан мындай текстте басымдуу учурда жалпы элге белгилүү, түшүнүктүү сөздөр колдонулат. Балким, ушул себептерден улам гезиттик кабар түрүндөгү кыска тексттерде сөздөрдүн, фразеологизмдердин ар түрдүүлүгү кайсы бир деңгээлде чектелүү экени белгилүү.

Мисалы:

Ай сайын айтыш угалы

Эми «Айтыш» коомдук фонду ар бир айдын 20-күнүндө, Кыргыз улуттук тарых музейинде, «Он күндүк айтыш» өткөрүшөт. Саамалык ушул айдын жыйырмаасында башталат. Негизги максат – кыргыздын белгилүү төкмө акындарынын жолун улап, алардан калган ыйык мурасты кийинки урпакка жеткирүү [5, 5].

Жогорудагы тексттен ачык көрүнүп тургандай, мында колдонулган сөздөр - жалпы элге белгилүү, негизинен, турмушубузда активдүү колдонулуп жүргөн сөздөр. Бул текст маалымдоо максатында түзүлгөндүктөн, колдонулган сөздөр стилдик жактан бейтарап, түз мааниде пайдаланылган. Мына ушул жагдай тексттин ички контекстинде логикалык ачык ырааттуулукту жарата алды. Ошондой эле сөздөрдүн түз мааниде колдонулушу тексттеги маалыматтын ачык-айкын болуусун камсыз кылат. Демек, бул текстте мазмундун жеткиликтүүлүгү анда колдонулган жалпы элге белгилүү сөздөр аркылуу ишке ашкан деп айтсак болот. Жалпы коомчулукка түшүнүктүү сөздөр гезит текстинин мазмунун жетик түшүнүүгө өбөлгө болот да, бул көрүнүш информацияны ачык, так туюндуруу максатын көздөгөн публицистикалык стилдин жалпы стилдик багытына, өзгөчөлүгүнө карама-каршы келбейт.

Айрым учурда гезиттик кабар түрүндөгү кыска тексттерде көркөм, поэтикалуу касиетке ээ сөздөр гезиттик нукка ылайыкталып маанилик жактан кайра өзгөртүлүп колдонулат. Ошондо көркөм, поэтикалуу сөзгө публицистикалык стилдик маани чөгөрүлөт да, сөз публицистикалык маанайды туюндуруп, семантика-функционалдык жактан өзгөрүүгө учурайт. Мисалы:

Ирак менен Сирия тирешүүдө.

Сирия менен чегарага миндеген кошумча полицейлер чөлдөгү чегарадан согушкерлер Ирактын аймагына кирүүсүн алдын алуу үчүн жайгаштырылды. Ирактык генерал Тарик Юсуфтуң айтымында, Сирия менен чегарада кошумча күчтөрдү жайгаштырууга премьер министр Нури ал-Малики өзү көрсөтмө берген. Ирактын шейиттер үстөмдүк кылган азыркы өкмөтү Сириядагы сунни согушкерлерин Багдадда 19-августта жасалган жардырууларга тиешеси бардыгы үчүн айыптаган болчу. Анда эки министрликтин имараттарынын сыртында орун алган жардыруулардан 100гө жакын адам каза тапкан. Ирак өкмөтү бул чабуулду мурдагы диктатор Саддам Хусейиндин Баас партиясынын жактоочуларынан көрүүдө жана өлкө аймагындагы соңку бир катар кол салууларга ал-Каидадагы сунни исламчыларынын да тиешеси бар деп эсептейт. Ирак менен Сириянын ушул маселеге байланышкан тирешүүсү элчилерин чакыртып алууга чейин алып барды [5, 5].

Биздин оюбузча, текстте эки жолу кездешкен «тирешүү» деген поэтикалуу сөз ушул контексте

публицистикалык нукта маанилик жактан өзгөртүүгө учурап колдонулган. Ошондуктан «тирешүү» деген сөздүн ички семантикалык түзүлүшүндө бир нече өзгөрүүлөр орун алган. Эгерде бул сөз эки адамдын ортосундагы мамилени туюндурса, анда көркөм, поэтикалуу оттенктор бул сөздө көбүрөөк сакталмак. Ал эми конкреттүү ушул учурда, ушул контексте «тирешүү» деген сөз эки мамлекеттин ортосундагы саясий мамилелик өзгөчөлүктү туюндургандыктан, анда көркөм, поэтикалуу маанилерге караганда коомдук-саясий семантикалык оттенктор басымдуулук кылат. Ошентип, көркөм, образдуу «тирешүү» деген сөз публицистикалык нукка ылайык семантикалык өзгөрүүлөргө учурап, дүйнөлүк саясий процессте коомчулук үчүн мааниге ээ болгон эки мамлекеттин бири-бирине карата эрегишүүсүн, келишпес мамилесин публицистикалык маанайда туюндура алды. Демек, жогоруда фактылардан көрүнүп тургандай, гезиттик кабар түрүндөгү кыска тексттерде көркөм, поэтикалуу мүнөзгө ээ болгон сөздөр маанилик жактан публицистикалык нукка өзгөртүлүп колдонулат. Бул учурда андай сөздөр бир эле процесстин көп кырдуу жактарын, көп багыттуу өңүттөрүн туюндурууга жетише алат. Ошондуктан жогорудагы «тирешүү» деген сөздө «эрегишүү», «келишпес мамиле», «көз караштардын карама-каршылыгы», «душмандык», «бири-бирине караниеттик», «бири-биринен кооптонуу», «бири-биринен сактануу», «ишенбөөчүлүк» сыяктуу маанилик жагдайлар кошо туюндурулган. Ушул маанилик жагдайлар «тирешүү» сөзүнүн публицистикалык, коомдук-саясий мүнөзүн жана маанайын аныктап турат.

Гезиттик кабар түрүндөгү кыска тексттерде сөздөр эле эмес, айрым фразеологизмдер да публицистикалык нукка ылайыкталып, публицистикалык семантикалык оттенокто колдонулат. Мисалы:

Иран журналисттерди кысымга алууда

Иранда акыркы апталарда 41 журналист камакка алынган. Бул тууралуу Эл аралык «Чекарасыз кабарчылар» уюму билдирди. Уюмдун маалыматына ылайык, камакка алынган журналисттердин жакындары көпчүлүк учурларда алар тууралуу маалымат ала албай жатат [5,5].

Мисалга алынган текстте «кысымга алууда» деген фразеологизм публицистикалык мааниде колдонулган. Бул фразеологизм Иран мамлекетинде сөз эркиндигине карата мамлекеттик терс саясаттын орун алышын маалымдап, коомчулуктун аталган

саясий көрүнүшкө карата көз карашын жаратуу максатын көздөйт. Чындыгында, «кысымга алууда» деген фразеологиялык айкашта Иран саясатындагы бир нече өңүттөр ачык туюндурулган. Андай маанилерди «кысымга алууда» деген фразеологиялык туюнтманын маанилик оттенкторуна билүүгө болот. Маселен, бул фразеологизмде «укук бузуу», «адам укугун сөз эркиндигин сыйлабоо», «адилетсиздик», «саясий чабалдык» жана «саясий маселелерди күч менен чечүүгө умтулуу», «коомдук ой-пикирге, көз карашка кишен салуу», «эркин ой жүгүртүүнү чектөө», «бийликтен ажырап калуудан тынчсыздануу», «саясий тоталитардык режимдин орношу» деген сыяктуу коомдук-саясий мүнөздөгү маанилик оттенктор бар. Ушул жагдайлардан улам Иран саясатындагы бир нече агымдарды, багыттарды байкап, билүүгө болот. Демек, кабар түрүндөгү кыска тексттерде гезиттик нукка, ыкка өзгөртүлүп колдонулган фразеологизм сөздөр да маанилик жактан көп түрдүү мүнөздө болот да, гезиттик прагматикага шайкеш коммуникативдик кызмат өтөйт.

Гезиттик кабар түрүндөгү кыска тексттерде стандартка, шаблонго айланган учкул салыштыруулар да кездешет. Алар текстке публицистикалык стилдик ыраң, түс берип, баяндоонун мазмундук өзгөчөлүгүн алдын ала байкатып турат. Мисалы:

Тоолуу Карабакта «кара туман» тарай элек

Түркия «Армения Тоолуу Карабак боюнча позициясын өзгөртпөсө орток чекараны ачпайбыз» деп Азербайжанга убада берди. Премьер министр Режеп Таип Эрдоган мындай билдирүүнү Бакуда Азербайжандын башчысы Илхам Алиев менен жолугушудан кийинки маалымат жыйынында жасады. Анкара менен Еревандын жакындашуу аракеттери Азербайжанды бейпайга салууда. Түркия Армения менен чекараны 1993-жылы Тоолуу Карабак жаңжалы тутанганда Бакуга колдоо көргөзүү иретинде жаап салган [5.5].

Мисалдагы «кара туман» деген салыштыруу гезиттик шаблондуу салыштырууга киргендиктен, анда гезиттик стилдик коннотация айкын көрүнүп турат. Конкреттүү ушул контексте Карабакта саясий стабилдүүлүк толук орнобогондугу, кырдаалдагы деле болсо опурталдуу, чыңалуу абалында экендиги, мурдагы чыр-чатак, жаңжал толук басылбагандыгы жамгыр, бороон алып келчү кара туманга салыштырылып берилген. Албетте, мындай учкул

салыштыруулар, биринчиден, гезиттик кабар түрүндөгү кыска тексттердин структуралык, тилдик ар түрдүүлүгүн жаратып, окурмандын кабыл алуусуна жагымдуу шарттарды түзүп берсе, экинчиден, мындай көркөм салыштыруулар илимий стиль менен көркөм стилдин элементтеринин айкашынан түзүлгөн публицистикалык стилдин стилистикалык өзгөчөлүгүнүн бир көрүнүшү болуп саналат.

Гезиттик кабар түрүндөгү кыска тексттерде күнүмдүк сүйлөөбүздө колдонулуп эле жүргөн кадыресе бейтарап сөздөр публицистикалык оттенекте колдонулган учурлар көп. Мында сөздөр семантикалык жактан өзгөрүүлөргө учурап, гезиттик нукта, стилдик коннотацияда информация туюндуруп калат. Мисалы: Нааразылык акциясы Түркиянын Стамбул шаарында беш миңге жакын киши Кытай бийлигинин уйгурлардын нааразылык акциясын күч менен басышына каршы демонстрация уюштурушту. Митингдин катышуучулары көк-ак түстөгү байрактарды көтөрүп уйгурларга тилектештигин билдиришти. Буга чейин Түркиянын өкмөт башчысы Режеп Тайип Эрдоган Шинжаңдагы кырдаалды «уйгурларга каршы геноцид» деп атаган [5, 5].

Мисалга алынган тексттеги «нааразылык» деген кадыресе, бейтарап сөз «акция» деген сөз менен айкашып, публицистикалык коннотацияга ээ болду да, «нааразылык» сөзү коомдук-саясий түшүнүктөргө тиешелүү маанини туюндуруп калды. Ошентип, аталган бейтарап сөз маанилик жактан да жана функционалдык жактан да өзгөртүлүп, гезиттик нукта, ыраң-түстө колдонулду. «Нааразылык» сөзүнүн публицистикалык стилдик боегу бул текстте колдонулган «акция», «демонстрация», «митинг», «тилектештик», «кырдаал» деген гезиттик стилге мүнөздүү сөздөрдүн коштоосунда дагы ынандуу туюндурулду. Демек, жогоруда көрүнүп тургандай, гезиттик кыска тексттерде публицистикалык маанайда өзгөртүлүп колдонулган бейтарап, кадыресе сөздөр гезит текстинин стилине ылайык семантика-стилистикалык өзгөчөлүктөргө ээ болуп, коммуникативдик кызмат аткарат.

Гезиттик кабар түрүндөгү кыска тексттердин лингвостилистикалык белгилерин так көрсөтүп турган, коннотациясы боюнча гезиттик мүнөзгө ээ болгон сөздөр да бар. Биз аларды гезит сөздөрү деп ата-сак да болот. Кыска тексттер аркылуу туюндурулган гезит сөздөрү тексттин жалпы стилдик белгисин, функционалдык өзгөчөлүгүн окурманга ачык билдирип тургандыгы менен өзгөчөлөнөт. Мисалы:

Түркия менен Армения ымалага келишүүдө Түркиянын ТИМ башчысы Ахмет Давыдоглу Армения менен кансыз согуш бүткөндүгүн билдирди. Министр эки өлкөнүн ортосундагы мамилелер душман түрүндө эмес экендигин ырастайт. Анын сөзү боюнча, Анкара менен Еревандын ортосундагы карым-катнаш башкаларды кошпогондо Түркияга ДОС Азербайжандын таламдарына ылайык келет. Давыдоглу Армениянын президенти Серж Саргсяндын Анкарага расмий визитин күтүп жаткандыгын билдирди. Билдирүүлөргө караганда, визит 2009-жылдын октябрына белгиленген. Учурда эки өлкөнүн ортосундагы чекара жабык, алардын ортосунда расмий дипломаттык мамилелер түзүлө элек [5, 5].

Назарыңыздарга салынган текстте гезит сөздөрүнүн катарын түзгөн «ымалага келүү», «кансыз согуш», «өлкө ортосундагы мамиле», «өлкөлөр ортосундагы карым-катнаш», «таламдарга ылайык», «расмий визит», «расмий дипломатиялык мамиле» сыяктуу сөздөр, туюнтмалар гезит стилинин белгилерин окурманга билдирүүчү көрсөткүчтөр болуп саналат. Текстте колдонулган сөздөрдүн стилдик коннотациялык маанилеринен улам ал текст функционалдык стилдин кайсы түрүндө жазылганын аныктап билүүгө болот. Ошол сыңары жогоруда саналып өткөн сөздөр, туюнтмалар публицистикалык стилге мүнөздүү коннотацияга ээ болгондуктан, мисалга алынган текст публицистикалык стилге таандык экенин айрыбай таанысак болот. Бул текстте кылдат колдонулган жогорудагы гезит сөздөрүнүн маанилери аркылуу коңшулаш жашаган Түркия менен Армения өлкөсүнүн ортосундагы мурунку, азыркы жана келечектеги саясий мамилелер, карым-катнаштар боюнча ар тараптуу маалымат алууга болот. Маселен, «кансыз согуш» деген туюнтманын мааниси аталган эки өлкө ортосунда буга чейин айыгышкан араздашуу, нааразылык, бири-бирине өчөшкөндүк, кастык, душмандык мамиле өкүм сүргөнүн билдирип турат. Бул туюнтма эки өлкө ортосундагы мурунку оор саясий абал, мамиле тууралуу көп багыттуу маалыматты туюндура алгандыгы менен өзгөчө информативдик жүктү аркалап турат.

Ал эми «эки өлкө ортосундагы мамилелер душман түрүндө эмес» деген туюнтма мурдагы кастык саясий мамилеге бүгүн чекит коюлуп жатканын туюндуруп, аталган багытта азыркы саясий кырдаал тууралуу маалыматты билдирет.

Текстте белгиленген «расмий визит», «расмий

дипломатиялык мамиле» деген туюнтмалар эки өлкө ортосундагы саясий маселелер келечекте оң багытта чечилерин маалымдап турат.

Ошентип, бул фактылардан анык байкалып тургандай, гезит сөздөрү мисалга алынган кыска тексттин мазмундук өзөгүн публицистикалык маанайда туюндурууга чоң көмөк көрсөтө алат. Биздин оюбузча, гезиттик кыска тексттерде колдонулган спецификалуу гезиттик коннотацияга ээ болгон сөздөр бул тексттин лингвистикалык бир өзгөчөлүгүн чагылдырып турат.

Ошентип, гезиттик кабар түрүндөгү кыска тексттерде, негизинен, адабий тилдик нормадагы жалпы элге түшүнүктүү, белгилүү, бейтарап лексикалык каражаттар колдонулат. Мындай гезиттик кабарларда информация ачык туюндургандыктан, ашкере шөкөттөлгөн көркөм каражаттар, көпчүлүккө түшүнүксүз диалектизм сөздөрү анда колдонулбайт.

Мындай тексттерде колдонулган терминдер жалпы элге түшүнүктүү жеткиликтүү болсун үчүн турмуш-тиричиликке ылайык жөнөкөйлөштүрүлүп өзгөртүлүп колдонулат.

Гезиттик кыска тексттерде көркөм, поэтикалуу

сөздөр, күнүмдүк сүйлөөбүздө колдонулуп жүргөн кадыресе сөздөр, фразеологизмдер семантикалык жактан публицистикалык маанайда, нукта колдонулат. Тактап айтканда, аталган лексикалык каражаттар публицистикалык нукка ылайык семантикалык, коннотациялык, функционалдык жактан өзгөрүүлөргө учурайт.

Кабар түрүндөгү кыска тексттерде спецификалуу мүнөзгө ээ гезит сөздөрү арбын колдонулат жана алар мындай тексттин лингвистикалык өзгөчөлүгүн, белгилерин ачык чагылдырып турат.

Адабияттар:

1. Аширбаев Т. Кыргыз тилинин стилистикасы (Стилистиканын жалпы маселелери) 1-китеп. - Бишкек; Ош: Кыргызстан, 2000. - 124 б.
2. Аширбаев Т. Кыргыз тилинин стилистикасы. 4-китеп. - Бишкек: Бийиктик, 2004. - 128 б.
3. Маразыков Т. Экстралингвистикалык факторлордун тексттеги интеграциясы, 2-китеп. - Бишкек: Б-сыз, 2005. - 167 б.
4. Маразыков Т. Кыргыз тилинде текстти интеграциялоочу лингвистикалык каражаттар, 3-китеп. - Бишкек: Б-сыз, 2005. - 166 б.
5. «Кыргыз туусу» 10.06.2009, 5-б.

Рецензент: к.филол.н., доцент Тургунбаев Н.